

GREK SANATINDA GÖRÜLEN KHİMAİRA'NIN KÖKEN ve GELİŞİMİ

Akın TEMÜR*

Özet: Khimaira, Grek sanatında görülen Doğu kökenli karışık yaratıklar arasındaki, en yaygın tiplerden biridir. O Grekçe keçi olarak adlandırılmasına rağmen her şeyden önce bir aslan karşılığı bir yaratığı temsil eder. Onun keçi olarak adlandırılmasına sebep olan şey sırtından çıkan keçi başıdır. Grek Sanatında Khimaira figürünün beş farklı tipi izlenir. Özellikle Seramik sanatında karşımıza çıkan bu tipler Grek sanatının dışa açıldığı M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanır. Bu tiplerin kökenlerine baktığımızda bir çoğunun Doğu sanatlarında daha önceki dönemlerde kullanıldığı görülür. Khimaira'yı bir bütün olarak değil de diğer uzuvlarıyla değerlendirdiğimizde ise, bunların Ön Asya ve Mezopotamya sanatlarında M.Ö. 3. binden itibaren çok yaygın olarak kullanıldığını görürüz. Khimaira köken olarak Doğu sanatlarının bir ürünüdür. Fakat mitolojideki bilinen son şeklini Grek sanatında almıştır.

Anahtar Kelimeler: Khimaira, köken, Pegasos, Grek Sanatı, Mezopotamya, mitoloji

Khimaira¹, Grek sanatında görülen en yaygın tasvirlerden biridir. Homer'in İlyada'sına² göre tanrı soyundan gelen insan şeklinde olmayan, önu aslan, arkası yılan, ortasında keçi bulunan, alev soluyan bir yaratıktır. Hesiodos³ ise Khimaira'yı, ikisi de yeraltı yaratıklarından olan "Typhon" ile "Ekhidna" canavarının birleşmesinden doğan, başlarından biri aslan, öbürü keçi, üçüncüsü de yılan ya da ejderha başıyla son bulan üç başlı bir yaratık olarak tanımlar. Grek mitolojisinde Khimaira, Pegasos üzerine binmiş Bellerophon'la olan mücadelesiyle tanınır⁴. Bu mitoloji, Korinthli ünlü bir kahraman olan Bellerophon'nun Lykia kralı İobates'in emri ile, onun kanatlı at Pegasos'un yardımıyla Lykia'yı kasıp kavuran Khimaira ile mücadelesine dayanır.

O, Grekçede keçi olarak adlandırılmasına⁵ rağmen her şeyden önce bir aslanı temsil eder. Khimaira'nın keçi olarak adlandırılmasına sebep olan tek şey, onun sırtından çıkan keçi başıdır⁶. Hatta daha sonra eklenen ön ayaklar bile

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Arkeoloji ABD.

¹ Grekçe- χίμαιο (Transkripsiyonu Khimaira), Latince - Chimaera, İngilizce – Chimera

² Homeros, İlyada, VI, 179-183

³ Hesiodos, Theogonia, 319

⁴ Prittwitz-Gaffron 1888, 3; Sinanoğlu 1931, 138; Tollu 1964, 133-134; Schmitt 1966, 341; Boysal 1967, 62; Hiller 1970, 12; Bulfinch 1981, 104-105; Beazley 1986, 25; Yalouris 1987, 12-13; Schefold-Jung 1988, 121-122; Erhat 1993, 175; Schefold 1993, 89; Can 1994, 203,204,205; Halikarnas Balıkçısı 1995, 154-159; Hamilton 1996, 96-98; Barışcan 1997, 201; Grimal 1997, 118-119, 614-615, 382-383; Graves 2004, 19-20

⁵ Liddell 1966, 783

⁶ Roes 1934, 21

onun heybetli görünmesine pek katkı sağlamaz. Bu şekliyle göze çok garip görünür. Pek çok bilim adamı böyle bir yaratığın Grek kökenli olmadığını ve bir açıklama gerektirdiğini düşünür. Grekler ise, Khimaira'yı Pegasos ve Bellerophon'la birlikte Lykia'ya yerleştirirler⁷. Lykia'da bulunan Khimaira'lar gerçekten Grek Khimaira'sıdır. Ama bunları oluşturan o bölgenin yerel sanatı değildir⁸. Khimaira'nın kökenini gün yüzüne çıkarmada öncelikle Grek sanatı içinde izlenen Khimaira örneklerini inceleyerek başlamak doğru olacaktır.

Grek sanatında aslan ile keçi birleşiminin çok farklı tipleri vardır. Bunlardan ilki ve en yaygın olanı aslanın sırtına bir keçi başının yerleştirilmesidir. Grek sanatında Khimaira, eserler üzerinde çoğunlukla yukarıda bahsedilen mitolojiyle bağlantılı olarak Pegasos ve Bellerophon ile birlikte görülür. İlk örnekler M.Ö. 7. yüzyıla iner⁹. Bu örneklerin büyük bir çoğunluğu seramikler üzerinde görülür. Seramik sanatı içinde ise özellikle Korint seramiği üzerinde Khimaira'ya sıkça rastlanır. M.Ö. 670-660'lara tarihlenen Aegina Bellerophon Ressamına ait skyphos parçası¹⁰ üzerinde, Khimaira'yı Bellerophon ve Pegasos'la mücadele ederken görüyoruz (Res. 1). Kuyruğunu göremediğimiz Khimaira'da aslan ve keçi başı aynı yöne bakmaktadır ve her ikisi de ağzı açık hırlar bir şekilde resmedilmiştir¹¹. Benzer bir örnek M.Ö. 650'lere tarihlenen Boston 400 aryballosu¹² üzerinde de izlenir (Res. 2). Bu parça yaratığın yılan başıyla sonlanan kuyruğunun görülüyor olması açısından iyi bir örnek durumundadır. Heidelberg Ressamı'nın kylix'i¹³ üzerinde izlenen bir başka Khimaira'da önceki örneklerden ayrı olarak, keçi ve yılan başı ters yöne çevrilmiştir (Res. 3). Thasos'da bulunmuş M.Ö. 650'lere tarihlenen tabak tondosunda¹⁴ ise; Khimaira, Bellerophon ve Pegasos mücadelesinin şiddetlendiğini ve buna bağlı olarak yaratığın üç başının da düşmanına doğru, geriye döndürüldüğünü görüyoruz (Res. 4).

Benzer Khimaira örneklerine seramikler dışındaki eserlerde de rastlıyoruz. Olympia'dan M.Ö. 560'lardan bir kalkan şeridine ait küçük bronz bir pano¹⁵ üzerinde (Res. 5), Londra'dan M.Ö. 470-460'lardan bir kabartma¹⁶

⁷ Haynes 1974, 1

⁸ Roes 1934, 21

⁹ Brommer 1960, 54; Dictionary 1970, 105

¹⁰ Kraiker 1951, 18, Lev. 18/253; Brommer 1960, 222, C-1; Payne 1974, 22, Lev.17,1; Bakır 1982, 14, Lev. 5,14; Schefold 1993, 90, Res. 70; Akurgal 1997, 93, Lev.92,2

¹¹ Buradaki aslan Schefold tarafından, Protokorinth vazoları içindeki "Hitit aslan tipi", Thasos Tabağı üzerindeki aslan ise "Asur aslan tipi" olarak yorumlanmaktadır. Schefold 1993, 91

¹² Malten 1925, 148, Res.58; Brommer 1960, 222,C-2; Schmitt 1966, 342, Çiz.1; Steuben 1968, 11, Res.1; Payne 1974, 22-23, Lev.20,2; Bakır 1982, 18-19, Lev. 8,24; Akurgal 1995a Şek.165; Carpenter 2002, 110, Res.163

¹³ Brommer 1960, 220, A-3; Schmitt 1966, 346, Çiz.9; Hiller 1970, 16, Res.2; Schefold 1978, 86, Res.101; Boardman 1995, 226-227, Çiz.39

¹⁴ Salviat-Weill 1960, 369-370, Çiz.10-11; Hiller 1970, 15, Res.1; Schefold 1993, 91, Res.73; Boardman 2005, 61, Res.47

¹⁵ Carpenter 2002, 110, Res.164

üzerinde (Res. 6), ve Trysa'dan M.Ö. 4. yüzyıldan bir kabarmada da aynı tipteki Khimaira betimlerini görüyoruz¹⁷.

Bir diğer tip, yaratığın kanadının uç kısmına bir başın yerleştirilmesidir. Bu tip Grek sanatında az işlenmiştir. Rastladığımız tek örnek, Berlin'de bulunan M.Ö. 7. yüzyıldan steatitden bir mühür¹⁸ üzerinde izlenmektedir (Res. 7). Burada hırlar durumdaki aslan başını geriye döndürmüştür. Yalnız buradaki keçi başı tam olarak bir kanadın ucunda mı yoksa, kanat gibi görünen tüylerle kaplı kısmın boynun devamı olup olmadığı belli değildir. Benzer bir örnek de Perachora'dan fildişi bir mühür¹⁹ üzerinde görülür (Res. 8). Dunbabin²⁰, burada görülen aslanın sırtındaki uzantıyı kanat olarak yorumlamıştır. Ancak bu da bir önceki örnekte olduğu gibi tartışmalıdır. Bu tipte benzer örnekler çoktur ancak, hiç birindeki aslanın sırtındaki uzantısı kesin olarak "kanattır" denilemez.

Grek sanatında karşılaşılan Khimaira tiplerinden bir diğeri, aslanın sırtında keçinin ayakları ile birlikte ön gövdesinin gövdesinin yarısının bulunduğu örneklerdir. Bu Khimaira tipi, sırtından keçi başı çıkan tipten sonraki, en yaygınıdır. Vari'den M.Ö. 6. yüzyıla tarihlenen boyunlu bir amphora²¹ üzerinde, aslanın gövdesi üzerinde keçinin gövdesinin yarısına yer verilmiştir ve her üç hayvanın başı da geriye dönüktür (Res. 9). Vazonun arka yüzünde ise mitolojinin devamı olarak Pegasos ve Bellerophon'a yer verilmiştir. BMN ressamına ait, boyunlu bir başka amphora üzerinde de benzer kompozisyon daha açık bir şekilde izlenir²². Londra'dan Schaukel Ressamı'nın M.Ö. 540'lardan bir amphorası²³ üzerinde bu kez yaratığı farklı bir mitolojik sahne içinde görüyoruz (Res. 10). Amphorada metop içinde verilen sahnede Khimaira ile birlikte sol tarafta elinde orağı ile İolaos ve sağ tarafta keulesi ile Herakles işlenmiştir. Khimaira'nın aslan kısmı Herakles'le, keçi kısmı İolaos'la mücadele etmektedir. Diğer bir örnek Korinth Khimaira Ressamı'nın New York'ta bulunan tabağı²⁴ üzerinde görülür (Res. 11). Yine geleneksel Korinth Khimaira'larında olduğu gibi aslan hırlar şekilde resmedilmiş olup, sırtında ayağını aslanın ensesine koymuş olarak bir keçi izlenmektedir.

Dördüncü tip Khimaira sırtında bir insan başının bulunduğu aslandır. Grek tasvirlerinde pek rastlanmadığı için elimizde fazla örneği olmayan bir tiptir. Elimizdeki tek örnek M.Ö. 650 civarına tarihlenen Boston Ressamı'nın

¹⁶ Dictionary 1970, 84; Schefold-Jung 1988, 117, Res.139

¹⁷ Eichler 1950, 13, Lev.10, A9; Boardman 1995, 192, Çiz.222.2; Borchhardt 2005, 19, Res.5

¹⁸ Malten 1925, 132, Res.8; Lexicon 1986, III-1,2, 253, Çiz.76

¹⁹ Barnett 1948, 12, Çiz.12; Payne-Dunbabin 1962, Lev.176/A30b, 415; Schmitt 1966, 344, Çiz.5

²⁰ Dunbabin 1953, 1168, Lev.91,a

²¹ Kübler 1950, 27, Res. 84-85; Schmitt 1966, 343, Çiz.2; Lexicon 1986, III-1, 204, Çiz.80; Schefold 1993, 93, Res.77b,78b

²² Boardman 1995, 65, Çiz.152

²³ Schefold 1978, 87, Res.103

²⁴ Richter 1949, 13, Çiz. 16; Lawrence 1959, 350, Çiz.2; Schmitt 1966, 345, Çiz.6; Bakır 1982, 14, Lev. 48-49,129; Lexicon 1986, III-1, 206, Çiz. 93

bir aryballosu²⁵ üzerinde görülmektedir (Res. 12). Buradaki örnekte aslan sırtında yer alan sakallı erkek başı sonradan eklenmiş eğreti bir yapı sergiler. Zoraki bir birleşim söz konusu, Grekli ustalar da böyle düşünmüş olmalı ki elimizdeki tek örnek budur²⁶.

Yine çok az bulunan ve beşinci tipte aslanın gövdesi yılan gövdesiyle sonlanıyor. Bu tip yok denecek kadar az olmasına karşın, Grek sanatına özgü olduğu kabul edilmektedir²⁷. Bu gruba iyi bir örnek M.Ö. 650'lere tarihlenen Melos Taşı²⁸ üzerinde izlenir (Res. 13). Burada her üç başta ileriye bakmaktadır. Benzer bir örnek Khimaira Ressamı'nın M.Ö. 610'lara tarihlenen Kerameikos'tan bir krater parçası²⁹ üzerinde de görülür (Res. 14). Hırlar bir şekilde başı geriye dönük aslanın, gövdesinin ortasından itibaren kıvrılmış yılan şeklinde devam ettiği izlenmektedir. Sırt kısmında ise yine aslanın gövdesinin ön kısmında olduğu gibi geriye dönük bir keçinin ön kısmına yer verilmiştir. Khimaira Ressamı burada üç bedenli göstermekle diğer ressamların yapamadığı kadar ciddi ve farklı bir yaklaşım içindedir³⁰. Üç gövdeyle Bellerophon'a karşı savaşılan Khimaira'da alışılmadık ölçülerde büyük canlandırılmış ağzından alevler püskürten keçi ve keçinin yanında da sakallı bir yılan (ejder) bulunmaktadır. Betimde aslan etrafa kükreyerek bakmaktadır. Yılan gövdesiyle sonlanan bu tip Schmitt³¹ ve Ohly³² gibi bazı araştırmacılar tarafından "Ejderha Khimaira" olarak adlandırılmıştır. Schefold³³ ise bu tipi, diğer tiplere oranla Homer'in İliada'sındaki Khimaira tasvirine daha uygun görmektedir.

Sonuçta Grek sanatı içinde Khimaira'nın beş farklı tipte tasvir edildiği izlenilmektedir.

Tip-1. Sırtında keçi başı bulunan aslan

Tip-2. Sırtındaki kanadın uç kısmı keçi başlı aslan

Tip-3. Sırtında keçi gövdesinin yarısı bulunan

Tip-4. Sırtında insan başı aslan

Tip-5. Aslanın sırtında bir hayvan gövdesi veya başı bulunan, aslanın gövdesinin yarısı yılan şeklinde sonlanan

Greksanatında bu tiplerde izlenen, Khimaira'nın kökenine ışık tutmaya çalışalım:

²⁵ Roes 1934, 22, Çiz.1; Malten 1925, 134, Res.16; Dunbabin 1953, 1165, Çiz.1; Payne 1974, 22, Lev.20,1; Bakır 1982, 14, Levha 4,13 Akurgal 1995a, 172, Şek.162; Akurgal 1997, 29, Şek.13

²⁶ Bu tip A.Roes tarafından Grek sanatına yabancı olarak kabul edilmiştir. Roes 1934, 22

²⁷ Schmitt 1966, 343

²⁸ Ohly 1961, 4, Res.2; Schmitt 1966, 343, Çiz.4

²⁹ Kübler 1943, 433, Res.59-60; Kübler 1950, 24, Lev. 15; Salviat-Weill 1960, 380, Çiz.12; Ohly 1961, 1, Lev.1; Schmitt 1966, 343, Çiz.3; Steuben 1968, 11, Res.2; Schefold 1993, 92, Res.76; Boardman 1995, 15, Çiz.7

³⁰ Schefold 1993, 92

³¹ Schmitt 1966, 343

³² Ohly 1961, 4

³³ Schefold 1993, 92

1. tipte; keçi başlı veya boynuzlu yaratıklar çoğunlukla Mezopotamya sanatında ve Hitit Dönemi mühürleri üzerinde sıkça görülür. Geç Hitit dönemine ait bir silindir mühür üzerinde keçi başlı bir demonla karşılaşılır³⁴. Mezopotamya’da tanrı Ea’nın³⁵ kutsal hayvanı keçi başlı bir balıktır³⁶ (Res. 15). Örnekleri çoğaltmak mümkün. Ancak, Khimaira’nın sırtında bulunan keçi başının doğrudan doğruya bunlarla bir bağlantısının olduğu ihtimali zayıftır³⁷. Araştırmacılardan Dunbabin³⁸, keçi başının bir Grek eklemesi olduğunu savunur. Savına gerekçe olarak ta, yaban keçisinin tipik bir Akdeniz bölgesi hayvanı olduğunu Yunanistan’da ve Adalar’da yaygın olarak bulunduğunu gösterir. Korint seramik sanatı üzerinde özellikle Protokorinth Dönemi’nin başlarından itibaren keçi figürünün her dönem vazolarının vazgeçilmezi olması³⁹ da bu görüşü bir noktada desteklemektedir. Ancak bu tipe giren Khimaira örneğinin değişik versiyonları İran sanatlarında daha erken dönemlerden itibaren görülmeye başlar. Luristan’dan⁴⁰ geyik gövdesi üzerindeki keçi başı⁴¹ bu tip için iyi bir örnek teşkil eder (Res. 16). Sasani Dönemi’ne verilen kıymetli bir taş üzerinde görülen boğa gövdesi üzerindeki geyik başı ise, bu tipin daha geç dönemlerde de sevilerek kullanıldığını gösterir⁴².

2. tipte verilen yaratığın kanadının uç kısmına keçi başının yerleştirildiği örnekler, Yunanistan’da pek bulunmamasına karşın, bu tipe M.Ö. 6. yüzyılda Khimaira ve Pegasos’lu Bellerophon mitolojisinin sıkça görüldüğü Etrüsk sanatında da rastlanır⁴³. Etrüsklerde ilk örnekte izlenen Khimaira’nın yaygın işlenişinden çok, kanadının uç kısmında keçi başı bulunan Khimaira tipi daha yaygındır. Münih’ten M.Ö. 6. yüzyıldan metop içinde, bir yüzünde Sfenks ve Khimaira diğer yüzünde ise Bellerophon ve aslan figürüne yer verilen olan uç ayak⁴⁴ bunun için güzel bir örnektir (Res. 17). British Museum’dan M.Ö. 6.

³⁴ Erkanal 1993, 134, Lev.VII3-X/08

³⁵ Ea: Anu ve Enlil ile birlikte Sumerler’in üç büyük tanrısından biri, Sevin 1991, 174

³⁶ Malten 1925, 133, Res.11; Moortgat 1944, 43, Res. 45b; Seidl 1968, 30, Res.4,7; Demisch 1977, 41, Res.90; Black-Green 2003, 93, Çiz.70

³⁷ Dunbabin 1953, 1163

³⁸ Dunbabin 1953, 1169

³⁹ Payne 1974, 21, Lev.5,3; Akurgal 1997, 103, Şek. 2

⁴⁰ Luristan, İran’ın güneybatısında dağlık bir bölgedir. Ulaşım olanakları çok zor olduğundan düşmanlardan korunmak için ideal bir yerleşim merkezi olmuş ve burada “Lur” adı verilen halk yaşamıştır. Bölgenin özelliği olan sandık mezarlardan çıkarılan “Luristan Bronzları” M.Ö. 1200-800 yılları arasına tarihlenir. Çoğunlukla dekorasyon amaçlı kullanılmışlardır ve zoomorfik özellikler gösterirler. Calmeyer 1964, 31; benzer Luristan örnekleri için bkz. Potratz 1961, 371-384; Res.87-99; Moorey-Barnett 1974, 22-28, Res.18-21; P. Amiet, Les Antiquites du Luristan, 1976, 62, Res.111-113

⁴¹ Roes 1953, 1156, Çiz.2

⁴² Roes 1953, 1158, Çiz.7

⁴³ Malten 1925, 147, Res.57

⁴⁴ Krauskopf 1974, 29, Lev.8; Lexicon 1986, III-1, 217, Çiz.74

yüzyıla tarihlenen altın bir fibula⁴⁵ üstünde de bu gruba giren bir figür bulunmaktadır (Res. 18). Üç başın da karşıya baktığı figürde, keçi kanadın uç kısmına yerleştirilmiştir. Bu tip, Etrüsk sanatında daha çok sevilmiş olmalı ki, eldeki Khimaira örneklerinin büyük bir çoğunluğunda izlenir. Bu örneklerde, kanatların “S” şeklindeki yapısı nedeniyle, keçi başları aslanın başıyla paralel olarak hep karşıya bakmaktadır. Bu tipin en erken örneklerine ise, İran’daki bronz eserler üzerinde rastlanır. Luristan’dan M.Ö. 8.-7. yüzyıla tarihlenen bronz bir gem⁴⁶ üzerindeki betim buna iyi bir örnek teşkil eder (Res. 19). Bu örnekte kanatlı bir boğa görülür. Kanadının uç kısmında bir kartal başına yer verilmiştir. Diğer Luristan örneğinde⁴⁷ ise, boğanın kanadı yine bir boğa başıyla sonlanmaktadır (Res. 20). Luristan örnekleri bu türün daha da erkene gittiğini gösterir. Bu örneklere Etrüsklerde de rastlanmasına rağmen, Greklerde yok denecek kadar azdır. Etrüskler genellikle kanatlı tipe bağlı kalırken, Grekler kendileri için daha doğal görünen kanadı, boyunla değiştirmişlerdir. Bu türün İran’da Luristan sanatında sıkça kullanılması ve ilk örneklerinin burada görülmesi, bunların İran kaynaklı olduğunu gösterir⁴⁸. Bununla birlikte bu tipte kanadın uç kısmında ikinci bir başa yer verilirken 1. tipte olduğu gibi sırt kısmında başka bir başa yer verilmemiştir. İkinci tipte izlenen Khimaira’nın İran sanatında daha yaygın olmasının sebebi, diğer tiplere göre, göze daha çok hitap etmesi ve süsleyici özelliğinden kaynaklanıyor olabilir. İslamiyet döneminden bronz bir sirenin kanadı üstüne yerleştirilen papağan başı, bu tipin geç dönemlerde de çok sevildiğini göstermesi açısından önemlidir⁴⁹.

3. tipte verilen aslanın sırtında bir keçinin gövdesinin yarısının bulunduğu örnekler, Grek sanatında sıkça görülür (Res. 9,10,11). Bu tipin de kökeni yine İran’daki Luristan sanatına dayanır. Altından bir kemer tokası⁵⁰ üzerinde bu tipe köken teşkil edebilecek bir örnek izlenir (Res. 21). Burada farklı olarak aslanın sırtına bir keçi başı yerine, ikinci bir aslan başı yerleştirilmiştir. Burada asıl önemli olan, ilk bakışta pek dikkat çekmeyen sırttaki aslanın ön ayaklarının aslanın arka kısmına yerleştirilmesidir. Baş yerine aslanın sırtına keçinin ön ayaklarının da yerleştirildiği bu tipin ortaya çıkma gerekçesi, olasılıkla bu şekilde yaratığın daha etkileyici olmasıdır. Neden sırttaki hayvanın tamamı değil de sadece baş ve ön ayaklarına yer verildiği sorusu akla gelebilir. Öncelikli olarak bu durumda aslanın sırtında bir keçinin tamamına yer verilmesi beklenemezdi. Çünkü keçi aynı gövdeye ait olamazdı. Öyle olsaydı yaratığa oldukça hantal bir görünüm kazandıracaktı. Ayrıca sırt sirta binen iki hayvan tasvir sanatında pek rastlanılan bir durum değildir. Sırtında parazit gibi yükselen, çoğu zaman korkunç olmaktan çok, fonksiyonsuz

⁴⁵ Roes 1934, 23, Çiz.3; Roes 1953, 1155, Çiz.1,a; Lexicon 1986, III-1, 261, Çiz.22

⁴⁶ Demisch 1977, 52, Res.124; Roes 1953, 1157, Çiz.4

⁴⁷ Roes 1934, 24, Çiz.6

⁴⁸ Roes 1934, 25

⁴⁹ Roes 1953, 1158, Çiz.7

⁵⁰ Roes 1953, 1157, Çiz.3

gibi görünen bir başa eklenen iki ayakla, yaratık biraz daha heybetli gösterilmeye çalışılmıştır. Ağzından alev saçması da yine bu heybetli yapıya katkı sağlamak içindir. Aslanın sırtında keçinin başıyla birlikte ön ayaklarının da yerleştirildiği bu tip, ilk bakışta sırtına yavrusunu alan hayvanları anımsatmaktadır. Yaratığın ortaya çıkış noktasında, sanatçının gördüğü böyle bir manzaradan etkilenmiş olabileceği düşünülebilir. Ancak ilk örneklerde görülen ikinci baş, eğer ana gövde de yer alan baş ile aynı olsaydı bu ihtimal düşünülebilirdi, fakat aslan gövdesi üzerinde kendi cinsinden değil de başka bir canlına başına yer verilmiş olması bu ihtimali zayıflatmaktadır. Bu görüş belki Luristan örnekleri için savunulabilir. Çünkü burada görülen bazı örneklerde sırtta yer alan ikinci baş ile ana gövde üzerindeki baş aynıdır (Res. 16,21).

4. tipte verilen sırtında insan başının bulunduğu tek Grek örneği M.Ö. 650 civarına tarihlenen Boston Ressamı'nın bir aryballosu üzerinde görülmektedir (Res. 12). Bu örnek dışında Grek sanatında benzer başka bir örneğe rastlanılmamıştır. Aslan-insan figürü olarak da adlandırılan bu tip en erken M.Ö. 15.-13. yüzyıllara tarihlenen Hitit İmparatorluk Dönemi'ne ait altın bir yüzük taşı⁵¹ üzerinde görülür (Res. 22). Daha geç bir örnek M.Ö. 9.-8. yüzyılın Geç Hitit eserlerinden biri olan Kargamış'tan kabartmalı bir orthostat⁵² üzerinde karşımıza çıkar (Res. 23). Burada görülen iki başlı aslan sfenks hem Korinth aslan-insan figürünün hem de Grek Khimaira figürünün kökenine kaynak teşkil eder⁵³. Yine benzer örnekler Zincirli kabartmaları⁵⁴ üzerinde de görülür. Walter Sanat Galerisi'nde bulunan Luristan örneği⁵⁵ de bu tipin kökenine ışık tutmakla birlikte, sırttan boynuzlu, sakallı bir erkek başı çıkmaktadır (Res. 24).

5. tip olarak kabul edilen yılan gövdeli Khimaira tipinin kökenine baktığımızda bu tipin Greklere özgü olduğu görülür (Res. 13,14). M.Ö. 10 binlere kadar uzanan yılan figürü⁵⁶ özellikle M.Ö. 3. binde hem Mısır, hem de Ön Asya sanatlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Grek sanatında ise, şifa tanrısı Asklepios'un simgesidir. Khimaira'da yılan gövdeli Typhondan doğmuştur. Vücudundaki yılan eklemesi bu birleşimin bir sonucudur. Ancak Grek sanatından yukarıda gördüğümüz örnekler dışında yılan gövdesi ile

⁵¹ Malten 1925, 134, Res.14; Akurgal 1961, 82, Res. 52; Bittel 1976, 206, Res.237; Demisch 1977, 58, Res.144

⁵² Akurgal 1961, 94, Res.110; Potratz 1961, 342,430, Res.68; Pritchard 1969, 326-327, Çiz.644; Orthmann 1971, 349, Lev.27b; Demisch 1977, 60, Res.149; Bakır 1982, Lev. 58,2; Frankfort 1989, 299, Çiz.348; Darga 1992, 251, Res.281-282; Akurgal 1995b, 97, Şek. 74-75, Lev.90-91; Akurgal 1995a, 172, Şek.161, Lev. 32-33

⁵³ Kübler 1950, 24-25; Dunbabin 1953, 1167

⁵⁴ Malten 1925, 134, Res.12-13; Orthmann 1971, 167, Lev.70

⁵⁵ Dunbabin 1953, 1169, Lev.91,b

⁵⁶ M.Ö. 10 binlere tarihlenen Göbekli Tepe'de bulunan dikilitaşlar üzerinde yılan figürüyle karşılaşılmaktadır. Schmidt 2007, 219-220, Res.44,45

sonlanan bir Khimaira örneğine rastlanılmadığı gibi, ayrıca başka hiçbir sanatta da bu tipe köken teşkil edebilecek bir örnek bulunmamaktadır.

Thermos'dan M.Ö. 6. yüzyıldan bir metop⁵⁷ üzerinde daha iyi bir şekilde izlenen (Res. 25), beş tipte de ortak bir özellik olarak kabul edebileceğimiz Khimaira'nın yılan başıyla sonlanan kuyruğunun kökenine baktığımızda, M.Ö. 9.-8. yüzyılın Geç Hitit kent devletlerinden biri olan Kargamış'taki örneğin iyi bir köken teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Burada kabartmalı orthostat⁵⁸ üzerinde görülen aslan- sfenksin kuyruğu yılan başıyla⁵⁹ sonlanmaktadır (Res. 23). Aynı şekilde Zincirli'den Hilani II'nin kapı sfenksinde⁶⁰ ve Sakçagözü Sarayı'nın girişindeki M.Ö. 8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen orthostat üzerindeki sfenksde⁶¹ de yılan başı karşımıza çıkmaktadır. Rodos'tan bir tabak⁶² üzerinde de görüldüğü gibi (Res. 26) Khimaira'nın ağzından alev saçması özelliğinin kökenine baktığımızda, Doğu sanatında, çoğunlukla aslan gövdesi, aslan ön ayakları ve kuş arka ayaklarından oluşan ve ağzında alevler püskürten birçok yaratığın olduğunu görürüz⁶³. Burada aslanın ağzından alev çıkması ne anlama geliyor sorusu akla gelebilir. Buna bir cevap vermeden önce, tasvir sanatında aslan neden bu kadar önemli bir yere sahiptir sorusunu cevaplamak gerekir. Aslan Anadolu'da M.Ö. 10 binlere kadar inen bir geçmişe sahiptir⁶⁴. Tanrısal bir simge olarak ise Mısır sanatında görülmeye başlar. Çünkü Mısır'da aslan, tanrının yeryüzündeki görüntüsü olarak kabul görmektedir. Ölüler Kitabı'nda⁶⁵ "Ben gökyüzünden geçtim, ben Ra'yım, ben aslanım" şeklindeki ifadeden aslanın tanrının bir görünüşü olduğu anlaşılır⁶⁶. Aslanın tanrının bir görüntüsü olarak kabul ettiğimizde, bu durumda diğer aslanlardan ayırıcı özelliklerinin olması gerektiği sonucu ortaya çıkar. Bu noktada ağzından alevler çıkması diğer aslan tasvirlerinden onu soyutladığı gibi, alevlerin yakıcı ve yıkıcı etkisinin tanrının gücünü artıran önemli bir özellik olduğu göz ardı edilemez. Gerçekten de birçok mitolojide tanrılar yıldırım demetleriyle, bir bakıma yine alevlerle tasvir edilmektedirler. Grek'lerde baş tanrı Zeus, Hitit'lerde baş tanrı Teşup'ta olduğu gibi⁶⁷. Aslanın ağzından alev çıkmasına Asur ve Babil örneklerinde

⁵⁷ Malten 1925, 149, Res.59

⁵⁸ Akurgal 1961, 94, Res.110; Pritchard 1969, 326-327, Çiz. 644; Orthmann 1971, 349, Lev.27,b; Demisch 1977, 60, Res.149; Frankfort 1989, 299, Çiz. 348; Darga 1992, 251, Res. 281-282; Akurgal 1995b, 97, Şek. 74-75, Lev. 90-91

⁵⁹ E. Akurgal bu başları "kuş başı" olarak yorumlamıştır. Akurgal 1995b, Lev.90

⁶⁰ Orthmann 1971, 72, Lev.64,b; Naumann 1991, 147; Darga 1992, 294, Res.286; Akurgal 1995b, Şek. 107

⁶¹ Akurgal 1961, 56, Res.37; Madhloom 1970, 99, Lev.LXXIV,3; Orthmann 1971, 81, Lev. 49,c; Akurgal 1995a, 159, Şek.75-76

⁶² Malten 1925, 138, Res.26

⁶³ Black-Green 2003, Çiz.6,100,137

⁶⁴ Schmidt 2007, 262, Res.102

⁶⁵ Ölüler Kitabı için bkz. A. Crampdor, Mısır'ın Ölüler Kitabı (1988)

⁶⁶ Demisch 1977, 19

⁶⁷ Karaosmanoğlu 2005, 26

sıkça rastlanır⁶⁸. M.Ö. 3. bin'e ait bir Babil silindir mührü⁶⁹ üzerinde kanatlı, ağızından ateş saçan bir aslan figürü bulunmaktadır (Res. 27). Aslanın sırtında elinde yıldırım demetleri tutan bir tanrıça figürü bulunmaktadır. Ayrıca hayvanın ön ayakları aslan, arka ayakları kuş şeklindedir. Buna diğer bir örnekte yine Babil'den sırtlarında ellerinde üçlü yıldırım demeti taşıyan tanrı ve tanrıçanın bulunduğu, ağızlarından ateş saçan iki aslan figürünün yer aldığı bir silindir mühür⁷⁰ gösterilebilir (Res. 28). Assur döneminde de benzer örneklerle karşılaşırız. Assur kralı Eriba Adad'ın M.Ö. 1412 yılına verilen mührü⁷¹ üzerinde çift başlı, ağızından alevler saçan grifon figürü bulunmaktadır (Res. 29). Bütün bu örnekler aslanın ağızından alev saçmasının kökeninin Doğu kaynaklı olduğunu gösterir. Ancak alev saçan Khimaira'nın bölgesel çıkış noktasını aramak gerekli değildir. Ayrı bölge etkilerinin desteklediği bir yaklaşım olması da mümkündür. Lykia dağlarından biri olan Olympos'da Yanartaş'ın⁷² sonsuz ateşi yanmaktadır⁷³. Yakınlarında aslanlar yaşar, yamaçlarında keçiler otlar, etekleri ise yılanlarla doludur. Araştırmacılardan bazıları buradaki dağ ile Khimaira'yı özdeşleştirirler⁷⁴. Bazı araştırmacılar da Khimaira'yı Lykia'daki Kragos'a⁷⁵ yerleştirir⁷⁶. Burada da Lykia'nın birçok dağında olduğu gibi kireç taşları vardır. Bu dağlarda yanan ateş ile Khimaira eş tutulur. Bu görüşler, Khimaira'nın oluşumunda ne kadar ve hangi bölgesel etkilerin rol oynadığını kesin bir sonuca bağlamaz. İkinci görüşe göre ise Khimaira tasvirinin Kuzey Suriye kaynaklandığı ve bu tasvirin Homeros'tan ve Hesiodos'tan uyarlanan bir oluşum olduğudur⁷⁷. Bu görüş tam olmasa da birinciye oranla daha doğrudur. Çünkü özellikle Grekler deniz ticaretinin ve ulaşımının gelişmesi sonucu Doğu kültürlerini tanıyarak onlardan birçok alanda yararlanmışlardır⁷⁸. Mansel⁷⁹ M.Ö. 8. yüzyıla doğru deniz ulaşımı ve ticaretinin ilerlemesi sonucunda gerek Fenikeliler gerekse Grekli tüccarlar tarafından Mısır'dan ya da Suriye limanları aracılığıyla Ön Asya'dan (Asur ve Geç Hitit bölgelerinden) ithal edilen sanat eserleri ve çeşitli malların Grek sanatı üzerinde etki yaptığını, nitekim yavaş yavaş Grek vazoları üzerinde evcil hayvanların yanında vahşi hayvanların (en çok aslan, panter, sfenks, grifon çeşitli ejderler)

⁶⁸ Malten 1925, 136

⁶⁹ Frankfort 1939, XXII-a; Khazai 1978, 19, Çiz.7/41; Black-Green 2003, 52, Çiz.45

⁷⁰ Malten 1925, 136, Res. 20; Frankfort 1939, XXII-d

⁷¹ Malten 1925, 136, Res. 25

⁷² M.S. 4. yüzyıl ve daha sonralarında yazarlar ateşin yanıp durduğu dağa Khimaira adıyla değinir. Bean 1997, 153

⁷³ Umar 1999, 186

⁷⁴ Bean 1997, 153

⁷⁵ Strabon 2000, 245

⁷⁶ Malten 1925, 137

⁷⁷ Kübler 1950, 24-25

⁷⁸ Başaran 1996, 31

⁷⁹ Mansel 1995, 155; Yunan Sanatında Suriye, Fenike ve Hititlerle yapılan ticaret, en iyi şekilde fildişi eserler üzerinde izlenir bkz. Barnett 1948, 1-25

ve Doğu bitki motiflerinin (lotus-palmet)⁸⁰ kullanılmaya başlandığını belirtir. Aynı şekilde Akurgal⁸¹ da M.Ö. 8. yüzyılın ortalarına doğru bir duraklama dönemine girildiğini, bu dönemde Doğu'dan yararlandığını, Fenike, Hitit ve Asur sanat merkezlerinin akımlarının Grek Geometrik vazoları üzerinde büyük yenilikler getirdiğini söyler ve Greklerin özellikle M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda Geç Hitit kültür merkezleri aracılığıyla Mezopotamya kültürlerinden din, mitoloji, mimari, heykel ve resim sanatları konusunda büyük ölçüde esinlendiğini belirtir. Poulsen⁸² de, İon ve buna bağlı olarak erken Grek vazo resimlerinde görülen kanatlı yaratık, tanrı veya demonların Batı sanatına, Hitit Sanatı aracılığıyla girmiş olduklarını söyler. Diğer bir görüş ise yine bu dönemde özellikle Grek sanatıyla İran sanatı arasında büyük bir etkileşim olduğudur. Bu etkileşim şu şekilde açıklanmaktadır: İran, köle ya da ücretli olarak bazı Grekli sanatçıları alıp çalıştırmıştır ve bu sırada Grek sanatından etkilenmiştir. Khimaira'da bu etkileşimin bir ürünüdür. Ancak Grek sanatında yalnızca aslan ve keçi başının birleşmesiyle oluşan bir tip izlenirken, İran sanatlarında çok farklı birleşimlerle karşılaşırız. Ayrıca, Grek Arkaik Dönemi'nden çok önce bu karışık yaratıkların Doğu sanatlarında bilindiği ve sıkça kullanıldığı biliniyor.⁸³ Bunlar, Khimaira'nın Grekler'den daha önce İran sanatında bilindiğini gösterir. İslamiyet Dönemi'nde bile, karışık yaratıkların kullanılmış olması bu geleneğin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir.⁸⁴

Sonuç olarak, Khimaira parça parça ele alındığında; keçi kısmı Hitit devrinden silindirik mühürler üzerinde ve Mezopotamya'da tanrı Ea'ya ait bir yaratık olan keçi balıkta görülür. Yılan eklentisi ise başka beden parçalarıyla birleşmiş olarak, örneğin yılan başı, yılan gövdesi, ve yılan kuyruğu olan yaratıklara bir çok Doğu sanatında rastlanır. Ağzından alevler saçması da yine Doğu sanatlarında sıkça görülen bir özelliktir. Bu durumda ister Khimaira'nın uzuvları tek tek ele alınsın, ister bir bütün olarak, her durumda yaratığın şekilsel kökeninin Doğu sanatlarında olduğu ortaya çıkar. Parçalar Doğu kökenlidir bölgesel biçimler ise farklıdır. Doğunun sanatsal fantezisi sık sık değişir. Özellikle de birbiri içine girmiş özellikler ve türlerle tanınır. Bir hayvanın organının başka bir hayvanla birleştirilmesi ise en çok karşılaştığımız bir durumdur⁸⁵. Öyle ki aslanın kuyruğu yılan başına dönüşmüştür. Kanadın yerine keçi başına yer verilmesi ise, başlı başına yeni bir oluşumdur⁸⁶. Bu açıdan bakıldığında Khimaira, diğer karışık yaratıklara göre daha yeni bir sentezdir.

⁸⁰ Lotus-Palmetin kökeni konusunda bkz. M.Karaosmanoğlu, Lotus-Palmetçiçek ve Yumurta-Boncuk Dizisi: Kökeni ve Klasik Çağ Sonuna Kadar Biçem Gelişimi (1997)

⁸¹ Akurgal 1997, 13

⁸² Poulsen 1968, 107

⁸³ Roes 1953, 1163

⁸⁴ Baer 1965, 23, Çiz.41,42; Gündoğdu 2006, 55, Res.2, Çiz.1

⁸⁵ Mezopotamya sanatında görülen diğer karışık yaratıklar için bkz. J.Black - A.Green, Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia (2003)

⁸⁶ Schefold-Jung 1988, 115, Res.139

Grekler Khimaira'yı kullanarak bir bakıma Bellerophon efsanesini zenginleştirmişlerdir.

Bütün bunlar, karışık yaratık fikrinin Doğudan kaynaklandığını, Khimaira'nın da köken olarak Doğuya gittiğini, fakat oluşumlarını ve aynı zamanda mitolojideki bilinen özgün şeklini Grek sanatında aldığını gösterir.

Abstract: Khimira is one of the most common types across the Eastern originated fantastic creatures extant in Greek art. Though it is called goat in Greek, it primarily represents a lion. The reason why it is called goat is the head of a goat rising strangely out of its back. In Greek art five different types of the Khimira figure are seen. These types, especially encountered in ceramics, began to be used frequently from 8th B.C when Greek art expanded out. Looking the origins of these types it can be seen that most of them were used in Eastern art during previous periods. When we evaluate Khimira not as a whole but separately in terms of its snake and goat parts, and its flaring, it can be seen than these date back to 3th millennium B.C in front Asia and Mesopotamian arts. Originally Khimira is a product of Eastern Arts. However it took its latest form as known in the mythology, from Greek Art

Key Words: Khimaira, origin, Pegasos, Greek Art, Mesopotamian, mythology

Kaynakça

- Dictionary 1970,:A Dictionary of Ancient Greek Civilisation (1970)
Akurgal 1961, :E. Akurgal, Die Kunst Hethiter (1961)
Akurgal 1995a, :E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları (1995)
Akurgal 1995b, :E. Akurgal, Hatti ve Hitit Uygarlıkları (1995)
Akurgal 1997, :M. Akurgal, Korinth Seramiği. M.Ö. 750-550 (1997)
Baer 1965, :E.Baer, Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art (1965)
Bakır 1982, :T. Bakır, Korinth Seramiğinde Aslan Figürünün Gelişimi (1982)
Barışcan 1997, :H. Barışcan, Likya Efsaneleri (1997)
Barnett 1948, :R.D. Barnett, "Early Greek and Oriental Ivories" The Journal of Hellenic Studies LXVIII, 1948,1-25
Başaran 1996, :C. Başaran, Arkeolojiye Giriş (1996)
Bean 1997, :G.E. Bean, Eski Çağda Güney Kıyıları Çev. İ.Delemen-S.Çokay (1997)
Beazley 1986, :J.D. Beazley, "The Development of Attic Black-Figure" (1986)
Bittel 1976, :K. Bittel, Die Hethiter. Die Kunst Anatoliens vom Ende 3. Bis zum Anfang des 1. Jahrtausend vor Christus (1976)
Black-Green 2003, :J. Black- A. Green, Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia (2003)
Boardman 1995, :J. Boardman, Athenian Black Figure Vases (1995)
Boardman 2005, :J. Boardman, Yunan Sanatı Çev. Y. İlseven (2005)
Borchhardt 2005, :J. Borchhardt, "Europa im Vilayet Antalya. Westliche und Östliche Mythologie an der Küste Lykiens" Adalya VIII, 2005, 17-57
Boysal 1967, :Y. Boysal, Grek Klasik Devir Heykeltraşlığı (1967)
Brommer 1960, :F. Brommer, Vasenlisten zur Griechischen Heldensage (1960)

- Bulfinch 1981, :T. Bulfinch, Mythology (1981)
- Calmeyer 1964, :P. Calmeyer, Altiranische Bronzen der Sammlung Bröckelschen (1964)
- Can 1994, :Ş. Can, Klasik Yunan Mitolojisi (1994)
- Carpenter 2002, :T.H. Carpenter, Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji Çev. B.B.M. Ünlüoğlu (2002)
- Darga 1992, :M. Darga, Hitit Sanatı (1992)
- Demisch 1977, :H. Demisch, Die Sphinx. Geschichte Ihrer Darstellung von den Anfängen bis zur Gegenwart (1977)
- Dunbabin 1953, :J.J. Dunbabin, "Bellerophon, Herakles and Chimaera" David Moore Robinson Voll.2 1953, 1164-1183
- Eichler 1950, :F. Eichler, Die Reliefs des Heroon von Gjölbaschi-Trysa (1950)
- Erhat 1993, :A. Erhat, Mitoloji Sözlüğü (1993)
- Erkanal 1993, :A. Erkanal, Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları (1993)
- Frankfort 1989, :H. Frankfort, The Art and Architecture of the Ancient Orient (1989)
- Frankfort 1936, :H. Frankfort, "Notes on the Cretan Griffin" The Annual of the British School at Athens 37, 1936, 106-122
- Graves 2004, :R. Graves, Yunan Mitleri Çev. U. Akpur (2004)
- Grimal 1997, : P. Grimal, Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma Çev. S. Tamgüç (1997)
- Gündoğdu 2006, :H. Gündoğdu, "Nahçıvan'dan Figürlü Bir Mezar Taşının Düşündürdükleri" Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 16, 2006, 49-57
- Halikarnas 1995, :H. Balıkcısı, Anadolu Efsaneleri (1995)
- Hamilton 1996, :E. Hamilton, Mitologya Çev. Ü.Tamer (1996)
- Haynes 1974, :S. Haynes, Land of the Chimaera (1974)
- Hiller 1970, :S. Hiller, Bellerophon, Ein Griechischer Mythos in der Römischen Kunst (1970)
- Homeros, :Homeros, İlyada Çev. A. Erhat-A. Kadir (1993)
- Karaosmanoğlu 1997, :Lotus-Palmetçiçek ve Yumurta-Boncuk Dizisi: Kökeni ve Klasik Çağ Sonuna Kadar Biçem Gelişimi (1997)
- Karaosmanoğlu 2005, :M. Karaosmanoğlu, Mitoloji ve Ege'nin Tanrıları (2005)
- Khazai 1978, :K. Khazai, "L'evolution Et La Signification Du griffon Dans L'iconographie Iranienne" Iranica Antiqua XIII, 1978, 1-34
- Kraiker 1951, :W. Kraiker, Aigina. Die Vasen Des 10. bis 7. Jahrhunderts v. Chr (1951)
- Krauskopf 1974, :I. Krauskopf, Der Thebanischer Sagenkreis und andere Griechische Sagen in der Etruskischen Kunst (1974)
- Kübler 1943, :K. Kübler, "Die Ausgrabungen im Keramaikos", Archäologischer Anzeiger 1943 (Beiblatt) 339-442
- Lawrence 1959, :P. Lawrence, "The Corinthian Chimaera Painter" American Journal of Archeology 63, 1959, 351-363
- Lexicon 1986, :Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC) (1986)
- Liddell 1966, :Liddell and Scott's Greek-English Lexicon (1966)

- Madhloom 1970,:T.A. Madhloom, The Chronology of Nea-Assyrian Art (1970)
- Malten 1925, :L. Malten, "Bellerophon" Jahrbuch des Deutschen Archeologischen Instituts 30, 1925, 121-160
- Mansel 1995, :A.M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi (199)
- Moorey-Barnett 1974, :P.R.S. Moorey – R.D. Barnett, Ancient Persian Bronzes in the Adam Collection (1974)
- Moortgat 1944, :A. Moortgat, "Assyrische Glyptik des 12. Jahrhunderts" Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archaologie 14, 1944, 23-44
- Naumann 1991, :R. Naumann, Anadolu Mimarlığı Çev. B.Madra (1991)
- Ohly 1961, :D. Ohly, "Die Chimären Des Chimaramalers" Mitteilungen Des Deutschen Archeologischen Instituts Athenische Abteilung 76, 1961, 1-11
- Orthmann 1971, :W. Orthmann, Untersuchungen zur Spathetischen Kunst (1971)
- Payne-Dunbabin 1962,:H. Payne-T.J. Dunbabin, Perachora II (1962)
- Payne 1974, :H.G.G. Payne, Protokorinthische Vasenmalerei (1974)
- Potratz 1961, :J.A.H. Potratz, Die Kunst des Alten Orient (1961)
- Poulsen 1968, :F. Poulsen, Der Orient und Die Frühgriechische Kunst 1968)
- Pritchard 1969, :J.B. Pritchard, The Ancient Near East in Pictures (1969)
- Pritzwitz-Gaffaron 1888:H.W.V. Pritzwitz-U. Gaffaron, Bellerophon in der Antike Kunst (1888)
- Richter 1949, :G.M.A. Richter, Archaic Greek Art (1949)
- Roes 1934, :A. Roes, "The Representation of the Chimaera" The Journal of Hellenic Studies LIV, 1934, 21-25
- Roes 1953, :A. Roes, "The Origin of the Chimaera" Studies presented to David Moore Robinson Vol. II, 1953, 1155-1163
- Salviat-Weill 1960, :F. Salviat-N. Weill, "Un Levat Du Siecle A Thasos: Bellerophon Et La Chimere" Bulletin De Correspondance Hellenique LXXXIV, 1960, 317-386
- Schefold 1977, :K. Schefold, Götter und Heldensagen der Griechischen in der spätarchaischen Kunst (1977)
- Schefold-Jung 1988, :K. Schefold-F. Jung, Die Urkönige, Perseus, Bellerophon, Herakles und Theseus in der klassischen und hellenistischen Kunst (1988)
- Schefold 1993, :K. Schefold, Götter und Heldensagen der Griechischen in der Früh und Hocharchaischen Kunst (1993)
- Schmidt 2007, :K. Schmidt, Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe, En Eski Tapınağı Yapanlar (2007)
- Schmitt 1966, :M. L. Schmitt, "Bellerophon and the Chimaera in Archaic Greek Art" American Journal of Archeology 70, 1966, 341-347
- Seidl 1968, :U. Seidl, "Die Babylonischen Kudurru Reliefs" Baghdader Mitteilungen 4, 1968, 7-221
- Sevin 1991, :V. Sevin, Yeni Assur Sanatı I, Mimarlık (1991)
- Sinanoğlu 1931,:N.H. Sinanoğlu, Grek ve Romen Mitolojisi (1931)
- Steuben 1968, :H.V.Steuben, Frühe Sagedarstellungen in Korinth und Athen (1968)
- Strabon 2000, :Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası Çev. A. Pekman (2000)
- Tollu 1964, :C. Tollu, Mitoloji (1964)

Umar 1999, :B. Umar, Lykia (1999)
Yalouris 1987, :N. Yalouris, Pegasus, Ein Mythos in der Kunst (1987)

Resimler Listesi

- Res. 1 :Aeigina Bellerophon Ressamı'na ait skyphos parçası. Kraiker 1951, Lev.18
Res. 2 :Boston 400 aryballosu. Malten 1925, Res.58
Res. 3 :Heidelberg Ressamı'na ait kylix. Schmitt 1966, Çiz.1
Res. 4 :Thasos'tan tabak. Hiller 1970, Res.1
Res. 5 :Olympia'dan kalkan şeridine ait bronz pano kabartması. Carpenter 2002, Res.164
Res. 6 :Londra'dan kabartma. Schefold-Jung 1988, Çiz.139
Res. 7 :Berlin'den steatit mühüt. Malten 1925, Res.8
Res. 8 :Perachora'dan fildişi mühür. Barnett 1948, Çiz.12
Res. 9 :Vari'den boyunlu amphora. Kübler 1950, Res.84-85
Res. 10 :Londra'dan Schaukel Ressamı'na ait amphora. Schefold 1978, Res.103
Res. 11 :New York'ta bulunan Khimaira Ressamı'na ait tabak. Richter 1949, Çiz.16
Res. 12 :Boston Ressamı'na ait aryballos. Roes 1934, Çiz.1
Res. 13 :Melos Taşı, Schmitt 1966. 343, Çiz.4
Res. 14 :Khimaira Ressamı'na ait Kerameikos'tan krater parçası. Boardman 1995, Çiz.7
Res. 15 :Assur'dan pişmiş toprak figürin. Black-Green 2003, Çiz.70
Res. 16 :Luristan'dan bronz figürin. Roes 1953, Çiz.2
Res. 17 :Münih'ten bronz üç ayak. Krauskopf 1974, Lev.8
Res. 18 :British Museum'dan altın fibula. Roes 1934, Çiz.3
Res. 19 :Luristan'dan bronz gem parçası. Roes 1953, Çiz.4
Res. 20 :Luristan'dan bronz figürin. Roes 1934, Çiz.6
Res. 21 :İran'dan altın kemer tokası. Roes 1953, Çiz.3
Res. 22 :Oxford'dan altın bir yüzük taşı. Akurgal 1961, Res.52
Res. 23 :Kargamış'tan kabartmalı orthostat. Akurgal 1961, Res.110
Res. 24 :Luristan'dan bronz figürin. Dunbabin 1953, Lev.91,b
Res. 25 :Thermos'tan metop parçası. Malten 1925, Res.59
Res. 26 :Rodos'tan tabak. Malten 1925, Res.26
Res. 27 :Babil'den silindir mühür. Black-Green 2003, Çiz.3
Res. 28 :Babil'den silindir mühür. Frankfort 1939, Lev.XXII,d
Res. 29 :Assur'dan silindir mühür. Malten 1925, Res.25

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

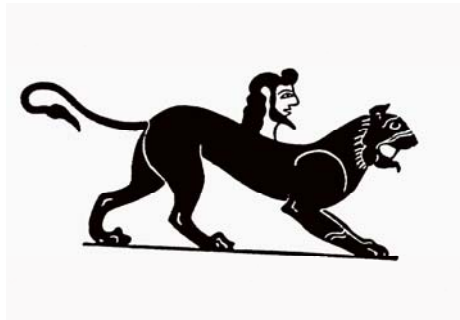
Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

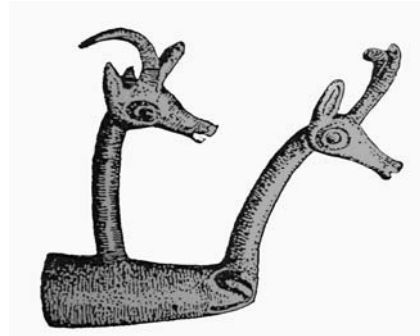
Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

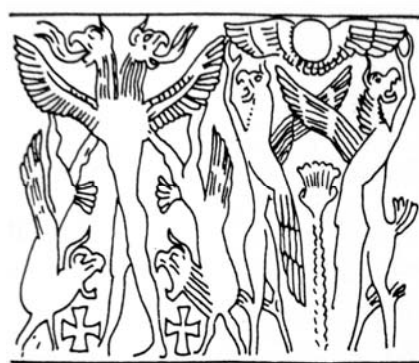
Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29